

Roman Sabo

 <https://orcid.org/0000-0002-3330-8445>

Amerykańska percepcja twórczości Tadeusza Konwickiego

On American Perception of Konwicki's Novels

Abstract: Due to dedicated efforts of the eminent American novelist Philip Roth, several novels from behind the Iron Curtain were published in the USA in the series "Writers from the Other Europe". Starting in 1974, during the following 15 years, the novels of Andrzejewski, Borowski, Gombrowicz, Schulz and Konwicki were published by Penguin. This article concentrates on the American reception of Konwicki's novels.

Keywords: American perception, Philip Roth, John Updike, the series "Writers from the Other Europe"

Szkic niniejszy ma zwrócić uwagę na fakt zaistnienia twórczości Tadeusza Konwickiego w świadomości Amerykanów¹. Jeżeli stanie się zachętą do podjęcia szczegółowych studiów nad przyczynami tego zainteresowania, spełni swoją rolę. Pytanie o to, dlaczego mając do czynienia z ogromem rodzimej twórczości, środowisko literackie Ameryki Północnej zainteresowało się powieściami polskiego pisarza, zostanie w szkicu tym zaledwie zasugerowane. Ktoś bardziej kompetentny powinien podjąć próbę wyjaśnienia, czy o zainteresowaniu Konwickim zdecydowała egzotyka podjętych przez niego tematów, czy może forma i literacki styl. Jeżeli styl, to do jakiego stopnia oddany adekwatnie w amerykańskiej angielszczyźnie przez takich tłumaczy jak Richard Lourie? Jeżeli forma, to na ile rozpoznawalna, a na ile egzotyczna dla północnoamerykańskiego czytelnika? Gdyby ciekawość amerykańskiej publiczności literackiej budziły tematy podejmowane przez polskiego pisarza, to zastanawia jej zainteresowanie okazane amerykosceptykowi, za jakiego Konwicki sam się uznał w *Kalendarzu i klepsydrze*:

1 Skupię się tutaj na wypowiedziach rdzennych Amerykanów, pomijając opinie polsko-amerykańskich slawistów, piszących o Konwickim z racji wykonywanego zawodu i w celach popularyzacyjnych. Wypowiedzi tych ostatnich mają często charakter tymczasowy, jak krótka wzmianka Miłosza o twórczości Konwickiego w *The History of Polish Literature*, pominięta w pierwszych polskich wydaniach podręcznika Miłosza.

Dlaczego bałem się tej Ameryki? [...] Dlaczego ten Wspaniały Zachód budzi we mnie zabobonny lęk i odrazę, jakie niecił w dziewiętnastowiecznych inteligentach rosyjskich, i w słowianofilach, i w narodnikach, i nawet, prawdę mówiąc, w zapadnikach. Dlaczego muszę powtarzać ich wszystkie neurozy, animozje i kompleksy? Dlaczego to powiedzonko „zgniły zachód”, wymyślone za czasów mikołajowskich, tłukło mi się po głowie przez cały ciąg tej nerwowej podróży? Co mnie upodabniało do tych siostr i braci nieszczęśliwego Fiodora Dostojewskiego, którzy z rozpaczy popadli w nienawiść do Zachodu? (KONWICKI, 1989, s. 125)

Zdaniem Joanny Rostropowicz-Clark, literaturoznawczyni zaangażowanej w sprawę popularyzacji polskiej literatury w USA i nieszczędzącej superlatyw pod adresem autora *Sennika współczesnego*: „Tadeusz Konwicky osiągnął [...] bardzo wysoki status, jeśli nie na rynku, to w amerykańskich kręgach uważnych czytelników dobrej literatury. Jego pierwsza wydana w Ameryce książka *Sennik współczesny* (*The Dreambook for our Time*, 1976), ze wstępem Leszka Kołakowskiego – w redagowanej przez Philipa Rotha serii »Pisarze z innej Europy« – miała doskonałe recenzje. Pisano o »pamięci okaleczonej przez zbrodnie«. John Updike napisał o jakże cennej dla niego lekcji literackiej ironii, Czesław Miłosz w swojej *The History of Polish Literature*, że *Sennik...* jest jedną z najbardziej wstrząsających (*terrifying*) powieści w polskiej literaturze powojennej. Wkrótce w tejże serii i w świetnym tłumaczeniu ucznia Miłosa Richarda Louriego (będzie tłumaczem kolejnych pięciu książek Konwického na angielski) wyjdzie *Kompleks polski*, powitany entuzjastycznym chórem recenzentów² wszystkich naczelnich czasopism. Wielki, już nieomal kultowy sukces odniosła *Mała apokalipsa* uznana za genialny, prześmiewczy i tragiczny symbol losu pisarza za kruszejącą, ale wciąż morderczą żelazną kurtyną. Po publikacji *Bohin Manor* (*Bohiń*) w najbardziej prestiżowym amerykańskim wydawnictwie Farrar, Straus and Giroux (stały wydawca Konwického) Eva Hoffman w recenzji w »The New York Review of Books« napisała, że »książki Konwického nie tylko są o Polsce – są Polską«. Philip Roth przyznał mi kiedyś, że »pożyczył« od Konwického pomysł narratora o własnym nazwisku autora (*Kompleks polski*, *Mała apokalipsa*). Czytał, bardzo uważnie, wszystkie jego książki” (ROSTROPOWICZ-CLARK, 2015).

Gdyby nie Philip Roth, Konwicky, jak wielu innych pisarzy zza żelaznej kurtyny, prawdopodobnie nie zaistniałby na rynku amerykańskim. A wszystko to było możliwe dzięki bliskim kontaktom

² Ktoś bardziej kompetentny niż ja powinien wsłuchać się uważniej w ton tego „entuzjastycznego chóru recenzentów”.

Rotha z czechosłowackimi pisarzami, tłumaczami i intelektualistami, które Amerykanin pogłębiał podczas corocznych wizyt w Pradze między 1972 i 1977 rokiem, a które przerwane zostały ingerencją czechosłowackiej bezpieki i odmową wystawienia Rothowi wizy. Pisarz przejął się losem twórców z komunistycznego bloku do tego stopnia, że w rok po pierwszych kontaktach z autorami w Pradze przedstawił amerykańskiemu Penguinowi propozycję serii wydawniczej pod ogólnym tytułem *Writers from the Other Europe* [Pisarze z Innej Europy] (ROTH, 2017, s. 165). Po przyjęciu przez wydawnictwo propozycji Roth został naczelnym redaktorem serii, odpowiedzialnym za wybór publikowanych tytułów, autorów wstępów do nich i tłumaczy. Zwrócił się na przykład z propozycją tłumaczeń do Czesława Miłosza. Ostatecznie tłumaczenia książek Konwickiego podjął się uczeń Miłosza – Richard Lourie. Między rokiem 1974 i 1989, dzięki aktywności Rotha, ukazały się polskie powieści Jerzego Andrzejewskiego, Tadeusza Borowskiego, Tadeusza Konwickiego, Witolda Gombrowicza i Brunona Schulza; węgierskie – Györgyego Konráda i Gézy Csátha; jugosłowiańska Danila Kiša oraz czeskie Bohumila Hrabala, Milana Kundery i Ludvíka Vaculíka. Warto dodać, że Konwicki będzie jedynym pisarzem spośród uwzględnionych w serii Penguin, którego książka – *Mała apokalipsa* – ukaże się w serii *Contemporary World Literature* [Biblioteka Współczesnej Literatury Światowej] wydawnictwa *Vintage Books*, złożonej z dziesięciu światowych powieści. W serii *Biblioteka Współczesnej Literatury Światowej* spośród pisarzy z Europy Wschodniej znajdzie się jeszcze Jiří Gruša z powieścią *Kwestionariusz, czyli modlitwa za pewne miasto i przyjaciela*.

Konkretne wypowiedzi samego Rotha na temat Konwickiego są fragmentaryczne i sporadyczne. Roth zwraca w nich uwagę przede wszystkim na chwyt literacki Konwickiego (tak jak Gombrowicza w *Pornografii*) – nadanie głównemu bohaterowi nazwiska samego pisarza, „co wzmacniało iluzję, że powieść jest prawdziwa i nie może być traktowana jako »fikcja«” (ROTH, 2017, s. 147, tłum. – R.S.). Wagę osiągnięć polskiego pisarza dla Amerykanina można wysnuć z kontekstów. Roth, stawiając pytanie o zawikłane związki prześladowanych przez władzę pisarzy z prześladowającą ich władzą w długiej rozmowie z Ivanem Klímą, spisanej wkrótce po zwycięstwie aksamitnej rewolucji, nawiązuje do „polskiego doświadczenia”: „Tadeusz Borowski stwierdził, że o Holokauście można pisać jedynie z pozycji winnego, nieprzeciwstawiającego się współuczestnika [...]. W okresie panowania sowieckiego komunizmu niektórzy z najbardziej oryginalnych pisarzy wschodnioeuropejskich przyjęli identyczną postawę – Tadeusz Konwicki, Danilo Kiš oraz Kundera – wymienię tylko trzech panów K., którzy wypęzli spod kafkowskiego karalucha, aby donieść, że nie ma niewinnych aniołów, że zło gnieździ się zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz” (ROTH, 2017, s. 147–148, tłum. – R.S.).

Twórczość Konwického dla Philipa Rotha, niezwykle płodnego i kontrowersyjnego pisarza, a jednocześnie wnikliwego i pracowitego krytyka i popularyzatora literatury, była zapisem doświadczenia niezasłużonej winy, niesprawiedliwej kary i próby sprostania istic kafkowskiemu uwięzieniu w makabrycznej i nieprzewyciężonej rzeczywistości. Jakże ciekawie wpisywała się w prowadzone przez całe twórcze życie Rotha dywagacje nad specyfiką żydowskiego losu.

John Updike, w roli niezmordowanego krytyka, poświęcił Konwickiemu wiele miejsca w swoich omówieniach prozy z za żelaznej kurtyny. W eseju *The Evil Empire. How the Other Half Lives* [Imperium zła. Jak żyje druga połowa] omawia książki Moskwa – Pietuszki Wieniedikta Jerofiejewa, Żart Milana Kundery i Kompleks polski Tadeusza Konwického (UPDIKE, 1991b). W recenzji *As Others See Us* [Jak oni nas widzą] zestawia szwedzką powieść Larsa Gustafssona *The Tennis Players* [Tenisiści], japońską *Masks* [Maski] Fumiko Enchi i Konwického *Małą apokalipsę* (UPDIKE, 1991a).

Updike żałuje, że powieści z za żelaznej kurtyny nie można, z kilkoma wyjątkami, czytać dla czystej przyjemności, stwierdza przy tym, że uznaje trzy przedstawione teksty za więzienne krzyki – skowyt (Jerofiejew), skomplikowany jęk (Kundera), ożywiony wrzask (Konwicki) (UPDIKE, 1991b, s. 511–519). Updike streszcza treść ożywionego wrzasku, zwraca uwagę na trudną do prześledzenia fragmentaryczność powieści Konwického, po czym podkreśla, że pisarz najpełniej prezentuje swoje pisarskie umiejętności w dwóch dłuższych, artystycznie satysfakcjonujących fantazjach historycznych. Główną lekcją wyciągniętą z wsłuchania się w krzyki więźniów z za okalającego ich muru jest przekonanie, że władza strażników oparta jest na kłamstwie.

Przekład *Małej apokalipsy* ukazał się drukiem w 1984 we wspomnianej już serii *Contemporary World Literature*. We wstępie do swego tłumaczenia Richard Lourie zwraca uwagę, że powieść Konwického, której świat przedstawiony zawiera w sobie coś z obrazów niemieckiego ekspresjonisty George’a Grosza, nieco więcej z orwellowskiego surrealizmu, ponadto szczyptę dantejskiego piekła, zmienia swą wymowę w zależności od wydarzeń politycznych. Przed 13 grudnia 1981 roku można było zarzucić autorowi nadmierne czarnowidztwo, stan wojenny jednak wyjaskrawił profetyczny sens tekstu. W podsumowaniu swojej przedmowy Lourie zapewnia czytelnika, że kolejne etapy polskiej historii wpłyną ponownie na sposób interpretacji znaczeń i przesłań *Małej apokalipsy* (LOURIE, 1984, s. V–VII).

Recenzja Updike’a z *Małej apokalipsy* jest właściwie przykładem udanego stylistycznie streszczenia akcji omawianej powieści, z podkreśleniem narracji w tonie absurdu i inteligentnej pojęciowej ekwilibrystyki. W nawiązaniu do tekstu Louriego krytyk

zwraca uwagę, że przedstawiciele powieściowej opozycji są znużeni istniejącą sytuacją, właściwie ospali, przez co na państwowej posadzie zachowują się jak lunatycy. Warszawska sceneria pod piórem recenzenta zmienia się w opis infernalnego, zapomnianego miasta, gdzie już nawet diabeł nie ma ochoty mówić „dobranoc”. Główny zarzut postawiony Konwickiemu dotyczy tonu zakończenia powieści, zniechęcającego obcokrajowca do przejścia się losem bohaterów. Jednym zdaniem, *Mała apokalipsa* zostaje przez Updike’a odczytana jako powieść autora znużonego absurdalną koniecznością podjęcia na nowo tego samego co zawsze tematu – beznadziejności polskiej sytuacji (UPDIKE, 1991b, s. 601–608).

Czas pokaże, czy powieści Konwickiego zagoszczą na stałe w kanonie lektur Amerykanów zainteresowanych osiągnięciami literackimi zagranicznych pisarzy, czy też trafią do lamusa pełnego dzieł ilustrujących procesy historyczne zachodzące w dalekich i zazwyczaj mało zrozumiałych stronach świata, łatwiejsze do przyswojenia w powieściach niż pracach historyków. Scenariusz zapomnienia polskiego pisarza byłby niesprawiedliwym wyrokiem losu dla popularyzatorskiego trudu entuzjastycznie oddanego sprawie literatury z innej Europy Philipa Rotha.

Bibliografia

- KONWICKI Tadeusz, 1970: *A Dreambook for Our Time*. Transl. by David WELSH. Cambridge: The MIT Press.
- KONWICKI Tadeusz, 1982: *The Polish Complex*. Trans. Richard LOURIE. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- KONWICKI Tadeusz, 1983: *A Minor Apocalypse*. Transl. from the Polish by Richard LOURIE. New York: Farrar, Straus & Giroux.
- KONWICKI Tadeusz, 1989: *Kalendarz i klepsydra*. Warszawa: Czytelnik.
- LOURIE Richard, 1984: *Translator's Introduction*. In: Tadeusz KONWICKI: *A Minor Apocalypse*. Transl. from the Polish by Richard LOURIE. New York: Vintage Books.
- ROSTROPOWICZ-CLARK Joanna, 2015: *Tadeusz Konwicki w Ameryce*. Wyborcza.pl. 8.01.2015. [Online:] http://wyborcza.pl/1,75410,17228046,Tadeusz_Konwicki_w_Ameryce.html [8.01.2015].
- ROTH Philip, 2017: *Why Write? Collected Nonfiction 1960–2013*. New York: The Library of America.
- UPDIKE John, 1991a: *As Others See Us*. In: IDEM: *Odd Jobs. Essays and Criticism*. New York: Alfred A. Knopf.
- UPDIKE John, 1991b: *The Evil Empire. How the Other Half Lives*. In: IDEM: *Odd Jobs. Essays and Criticism*. New York: Alfred A. Knopf.